

УДК 159.923.2

Смисложиттєві орієнтації та ставлення до себе як детермінанти становлення особистісної зрілості студентів

Меднікова Г.І.

У статті надано теоретичне обґрунтування та результати емпіричного дослідження ставлення до себе і смисложиттєвих орієнтацій як детермінантів становлення особистісної зрілості в студентському віці. Встановлено специфіку взаємозв'язку складових смислу життя та модальностей ставлення до себе студентів на різних етапах підготовки, визначено своєрідність цього взаємозв'язку на третьому курсі навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: ставлення до себе, смисложиттєві орієнтації, особистісна зрілість, криза третього курсу.

В статье предоставлено теоретическое обоснование и результаты эмпирического исследования самоотношения и смысловых ориентаций как детерминантов становления личностной зрелости в студенческом возрасте. Установлена специфика взаимосвязи составляющих смысла жизни и модальностей самоотношения студентов на разных этапах подготовки, определено своеобразие этой взаимосвязи на третьем курсе обучения в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: самоотношение, смысловые ориентации, личностная зрелость, кризис третьего курса.

The article presents theoretical grounds and results of the empirical research of self-attitude and purpose-of-life orientations as determinants of personal maturity formation in the students' age. The specificity of interrelation between the components of purpose of life and modalities of the students' self-attitude in different training periods has been identified, the originality of this interrelation of the third-year students at higher educational institution has been determined.

Key words: self-attitude, purpose-of-life orientations, personal maturity, crisis of the third course.

Трансформаційні процеси, що відбуваються у вищій освіті України, потреба суспільства не тільки у високоосвічених фахівцях, але й фахівцях, здатних вирішувати важливі життєві завдання, привертає увагу науковців до проблем, пов'язаних із становленням особистісної зрілості сучасного студента, його здатністю регулювати свою активність, прямуючи шляхом саморозвитку, самоактуалізації, самовдосконалення, самореалізації.

Різні аспекти проблеми особистісної зрілості вивчалися у працях таких вітчизняних та закордонних дослідників, як К.О. Абульханова, Л.І. Анциферова, О.О. Бодальов, Н.В. Бордовська та А.О. Реан, С.Л. Братченко, А.О. Деркач, Н.М. Дідик, Г.А. Дьоміна, Р.Р. Калініна, Д.Н. Корзінкова, Н.В. Кузьміна, Д.О. Леонт'єв, О.А. Лукасевич, С.Д. Максименко, Л.П. Овсянецька, Е.З. Омаров, В.А. Петровський, Л.В. Потапчук, М.Ю.Семенов, Т.П. Скрипкіна, О.В. Темрук, Т.М. Титаренко, І.А. Шляпнікова, О.С. Штепа, Е. Берн, Е. Еріксон, А. Маслоу, Г.Оллпорт, К. Роджерс, В. Франкл, Е.Фром та ін. У більшості з цих робіт наголошується на наявності зв'язку між становленням різних аспектів особистісної зрілості та розвитком Я-концепції, самосвідомості, осмисленістю життя, підкреслюється, що юнацький вік є сенситивним періодом для формування детермінантів становлення особистісної зрілості. Разом з тим, специфіка зв'язку між окремими компонентами самосвідомості та осмисленості життя як детермінантів становлення особистісної зрілості в юнацькому віці залишається недостатньо дослідженою.

Мета даної статті полягає у визначенні специфіки взаємозв'язку смисложиттєвих орієнтацій та ставлення до себе студентів на різних етапах підготовки.

Одним з найважливіших детермінантів саморозвитку та самоздійснення людини є її ставлення до себе. Вивчаючи ставлення до себе як складову системи ставлень людини та її самосвідомості, науковці визнають його самобутню пристрасність і особистісну цінність, пов'язуючи його формування із особистісним смислом і смислом «Я», що обумовлює необхідність досліджень ставлення до себе у зв'язку із смисловою сферою особистості.

Ставлення до себе, виступаючи в якості компонента самосвідомості особистості, у той же час є центральною ланкою її внутрішнього світу, що забезпечує його єдність і цілісність. Як відзначає І.І. Чеснокова, «кожний акт самосвідомості – це взаємодія самопізнання й ставлення до себе. З одного боку, відношення особистості до себе виникає й формується в процесі самопізнання на різних його рівнях, з іншого боку – ставлення до себе в тій формі, у якій воно зложилося на даному етапі розвитку особистості, суттєво впливає на весь процес самопізнання, визначаючи його специфіку, спрямованість і індивідуальний, особистісний відтінок» [10, С. 117].

У роботах О.М. Колишко, С.Р. Пантілеєва, О.Т. Соколової, В.В. Століна, І.І. Чеснокової та інших, відзначається, що ставлення до себе впливає на процеси самопізнання, самосприйняття й сприйняття інших людей, саморегуляції, а також виступає однією з найважливіших детермінантів саморозвитку людини. У психолого-акмеологічних дослідженнях відзначається, що ставлення до себе, функціонує одночасно і як компонент системи ставлень людини, і як компонент самосвідомості. Як компонент системи ставлень ставлення до себе, з одного боку, забезпечує процеси самовизначення й самореалізації людини, а з іншого, - виступає як їх результат. Як компонент самосвідомості ставлення до себе забезпечує оцінку своїх характеристик як сприятливих або перешкоджаючих самовизначенню й самореалізації й одночасно емоційно-ціннісне прийняття себе [4].

Починаючи з теоретичних і емпіричних робіт В.В. Століна, С.Р. Пантілеєва, О.Т. Соколової, у вітчизняній психології ставлення до себе розглядається як безпосередня представленість у свідомості особистісного смислу «Я». Д.О. Леонт'єв, наприклад, ставить знак рівності між поняттями ставлення

до себе й смислу Я [2]. Згідно В.В. Століна, основою ставлення до себе є процес, у ході якого власні риси і якості оцінюються особистістю стосовно мотивів, що виражають потребу в самореалізації. Зміст ставлення до себе відбиває, насамперед, специфіку переживання смислу «Я» для суб'єкта, похідного від реального його буття [6].

Таким чином, якщо традиційним у психології можна вважати погляд на ставлення до себе як на афективну складову самосвідомості, яка так чи інакше визначається когнітивним змістом образу Я, то в концепції В.В. Століна «ставлення до себе не є прямим наслідком знання про себе, хоча феноменологічно виводиться з нього» [6, С.7].

У свідомості суб'єкта ставлення до себе семантично оформляється (когнітивна складова) і переживається (емоційна складова). Когнітивна складова ставлення до себе у свідомості виражається в суб'єктивному наділенні себе рисами, тобто в самосприйнятті, емоційна – у виникненні емоцій, почуттів, спрямованих на самого себе. Суб'єкт при цьому ставиться до свого «Я» залежно від того, чи сприймається воно як негативна, позитивна або конфліктна (суперечлива) умова досягнення мотивів особистості. Звідси ставлення людини до себе може бути позитивним («Я» – умова, що сприяє самореалізації), негативним («Я» – умова, що перешкоджає самореалізації) або конфліктним («Я» – умова, що одночасно є і сприятливою і перешкоджаючою самореалізації) [5].

Ставлення до себе визначає область значимого в сфері «Я», виступає як безпосередня представленість у свідомості особистісного смислу Я и задає орієнтири взаємозалежних процесів самоактуалізації (пробудження потреби в саморозвитку), самовдосконалення (повного розгортання особистісних і професійних якостей та реалізації накопиченого творчого потенціалу) та самореалізації (пред'явлення світу свого «Я» через творчість) [4].

У ході проведеного емпіричного дослідження ставлення до себе вивчалася за допомогою опитувальника «Методика дослідження ставлення до себе» С.Р. Пантілєєва і В.В. Століна. Для оцінки смисложиттєвих орієнтацій використовувався тест СЖО Д.О. Леонтєєва.

У дослідженні брали участь 502 студента 1 (126 чоловік), 3 (240 чоловік) та 5 (136 чоловік) курсів ХНПУ імені Г.С. Сковороди, Української інженерно-педагогічної академії, ХРІДУ НАДУ при Президентові України, Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

Порівняння показників смисложиттєвих орієнтацій студентів різних курсів показало, що всі вони знаходяться у межах нормативу. Спостерігається незначне збільшення практично за всіма показниками на рівні 3 курсу, але воно не досягає рівня статистичної значущості (табл. 1).

Таблиця 1

Середні значення показників смисложиттєвих орієнтацій по групах студентів різних курсів

Показники СЖО	1 курс	3 курс	5 курс
Цілі	33,554	34,820	33,928
Процес	32,250	33,010	32,826
Результат	26,821	27,523	27,044
Локус контролю-Я	22,304	23,045	22,710
Локус контролю-життя	32,250	32,225	32,812
Сумарний показник	108,036	109,162	109,00

За результатами кореляційного аналізу (за Пірсоном) показників за шкалами методики дослідження ставлення до себе С.Р. Пантілєєва, В.В. Століна та шкалами тесту СЖО, отриманих при дослідженні студентів 1 курсу, було визначено 33 статистично значущі кореляційні зв'язки (табл. 2).

Таблиця 2

Взаємозв'язок показників смисложиттєвих орієнтацій та ставлення до себе студентів 1 курсу

Показники СЖО	Модальності ставлення до себе								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Цілі	-	,396***	,505***	-	-	-	,305***	-,518***	-,291**
Процес	-	,346***	,427***	,323***	-	-	,362***	-,582***	-,398***
Результат	,302***	,275**	,357***	,302***	,264**	-	,363***	-,571***	-,428***
Локус контролю-Я	-	,352***	,462***	-	,334***	-	,321***	-,508***	-,405***
Локус контролю-життя	,263**	,350***	,460***	,332***	,327***	-	,411***	-,510***	-,371***

Примітка: 1. * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$;

2. 1 – відкритість, 2 – самовпевненість, 3 – самокерівництво, 4 – відображене ставлення до себе, 5 – самоцінність, 6 – самоприйняття, 7 – самоприв'язаність, 8 – внутрішня конфліктність, 9 – самозвинування.

По групі студентів 3 курсу визначено 18 значущих кореляційних зв'язків (табл.3).

Таблиця 3

Взаємозв'язок показників смисложиттєвих орієнтацій та ставлення до себе студентів 3 курсу

Показники СЖО	Модальності ставлення до себе								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Цілі	-	-	-	,227**	,226**	-	-	-	-
Процес	,249**	,256**	,311***	,307***	,324***	-	-	-,190*	-,224**
Результат		,303***	,247**	,267**	,279**	-	-	-	-
Локус контролю-Я	-	-	-	,263**	-	-	-	-,195*	-
Локус контролю-життя	,250**	-	,226**	,311***	-	-	-	-	-

Примітка: 1. * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$;

2. 1 – відкритість, 2 – самовпевненість, 3 – самокерівництво, 4 - відображене ставлення до себе, 5 - самоцінність, 6 – самоприйняття, 7 - самоприв'язаність, 8 - внутрішня конфліктність, 9 – самозвинувачення.

По групі досліджуваних 5 курсу визначено 30 значущих кореляційних зв'язків (табл. 4).

Таблиця 4

Взаємозв'язок показників смисложиттєвих орієнтацій та ставлення до себе студентів 5 курсу

Показники СЖО	Модальності ставлення до себе								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Цілі	,228**	,335***	,325**	,294***	-	-	,246**	-,461***	-,401***
Процес	-	,326***	,035***	-	-	-	-	-,511***	-,461***
Результат	,248**	,328***	,288**	,279**	-	-	-	-,321***	-,373***
Локус контролю-Я	,323***	,371***	,407***	,287**	-	-	,339***	-,421***	-,422***
Локус контролю-життя	,311***	,375***	,406***	,256**	-	-	-	-,434***	-,472***

Примітка: 1. * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$;

2. 1 – відкритість, 2 – самовпевненість, 3 – самокерівництво, 4 - відображене ставлення до себе, 5 - самоцінність, 6 – самоприйняття, 7 - самоприв'язаність, 8 - внутрішня конфліктність, 9 – самозвинувачення.

Аналіз визначених кореляційних зв'язків показав, що смисложиттєві орієнтації значно більшою мірою пов'язані із тими вимірами ставлення до себе, що представляють аспекти самоповаги та самоприниження [3]. Значно меншою мірою пов'язані з показниками осмисленості життя ті модальності ставлення до себе, що представляють аспект аутосимпатії, який за своїм змістом відповідає емоційно-ціннісному компоненту ставлення до себе.

Аспект самоповаги по змісту визначається шкалами самокерівництва, самовпевненості, закритості (внутрішньої чесності), відображеного ставлення до себе. Ці шкали виражають оцінку власного «Я» індивіда по відношенню до соціально-нормативних критеріїв: цілеспрямованості, волі, успішності, моральності, соціального схвалення тощо. Самоповага припускає процес оцінки себе в порівнянні із соціально значимими критеріями, нормами, еталонами – уявленнями про благополучного й ефективного індивіда, закладеними в ідеальний образ «Я» суб'єкта [3]. Емоційно-оцінний компонент ставлення до себе формується на інтерсуб'єктному рівні і відображає суб'єкт-суб'єктні відношення вищості та переваги [1]. Оскільки емоційно-оцінне ставлення до себе пронизано соціально бажаними характеристиками: успішністю в діяльності, досягненням поставлених цілей, статусним положенням, воно є достатньо відкритим для самоспостереження, залежить від актуальних життєвих досягнень, значною мірою піддається трансформації і підтримці на відносно стійкому позитивному рівні.

Самоприниження, як аспект ставлення до себе, включає у себе модальності самозвинувачення і внутрішньої конфліктності та відображає наявність негативного емоційного тону ставлення до себе. Самоприниження припускає страждаючу позицію «Я» як «об'єкта» і перекидання відповідальності за невдачі на інших або зовнішні обставини. З точки зору В. Франкла, до внутрішнього конфлікту може призводити утрата смислу існування, але, в той же час, внутрішньоособистісні конфлікти, що виникають у процесі життєдіяльності, необхідні людині для її повноцінного розвитку, вони відіграють стимулюючу роль у становленні особистості. При цьому значна роль відводиться відповідальності людини як суб'єкта, автора свого життя, що проявляється в прийнятті рішень, у здійсненні виборів у ситуації протиріччя, в усвідомленні безлічі можливостей [7]. Визначені у ході нашого дослідження позитивні кореляції показників осмисленості життя з показниками самоповаги як аспекту ставлення до себе та негативні кореляції із аспектом самоприниження виявляються у світлі вищезазначеного цілком зрозумілими.

Відносно невелика кількість кореляційних зв'язків осмисленості життя та модальностей емоційно-ціннісного компоненту ставлення до себе може пояснюватися тим, що даний аспект

самоставлення не має зовнішніх по відношенню до особистості оцінних засад і мало залежить від її реальних успіхів та невдач.

Привертає до себе увагу своєрідність взаємозв'язку осмисленості життя та ставлення до себе, визначена по групі студентів 3 курсу, яка, по-перше, полягає у меншій кількості значущих кореляцій в цілому, порівняно із групами першокурсників і п'ятикурсників, по-друге, у значно меншій кількості кореляцій між показниками осмисленості життя і показниками внутрішньої конфліктності та самозвинувачення, по-третє, у більшій кількості кореляцій між показниками осмисленості життя і показником такої модальності ставлення до себе, як відображене ставлення інших, що належить до емоційно-оцінного компоненту.

Для пояснення отриманих результатів слід звернутися, як до структурних чинників захисту ставлення до себе, так і до психологічного змісту так званої кризи третього курсу, яка пов'язана із труднощами формування професійної ідентичності, наявністю конфлікту між існуючими раніше уявленнями про обрану професію і нового бачення професії, що сформувалося у процесі навчання. Питання самовизначення знову стають актуальними й переосмислюються на новому рівні. Успішним вирішенням кризи третього курсу стає більш відповідальне ставлення до професійного навчання, формується спрямованість на особистісний і професійний саморозвиток. У протилежному випадку виникає розчарованість в обраній професії, спустошеність, розгубленість відносно свого майбутнього, пов'язаного з професійною самореалізацією, що не може на позначатися на осмисленості свого життя в цілому [8].

Отримані по групі третьокурсників результати свідчать про те, що даний період характеризується наявністю точок біфуркації, тобто особистісна система набуває критичного стану, з якого система може перейти на вищий рівень впорядкованості та функціонування, або стан системи набуває рис хаотичності, що обумовлює виникнення граничних і патологічних порушень [9].

Незначна, порівняно з іншими курсами, кількість кореляцій між осмисленістю життя та внутрішньою конфліктністю може пояснюватися необхідністю захисту «Я» від негативних емоцій і підтримки самоповаги на відносно постійному рівні. Цій же меті слугує і зниження цінності несприятливої для суб'єкта оцінної активності оточуючих або спрямовування цієї активності у сприятливе для самооцінки суб'єкта русло, що у нашому дослідженні проявляється у вигляді підвищення кількості позитивних кореляцій між складовими осмисленості життя та відображеним ставленням інших. Дія захисних механізмів ставлення до себе при цьому супроводжується зняттям з себе відповідальності за свої справи й вчинки, перекладання її на інших людей.

Висновки. Смісложиттєві орієнтації студентів значно більшою мірою пов'язані із емоційно-оцінним компонентом ставлення до себе, ніж з емоційно-ціннісним, що пов'язано із психологічним змістом даних вимірів ставлення до себе. Зв'язок між всіма показниками осмисленості життя та такими модальностями ставлення до себе, як внутрішня конфліктність і самозвинувачення, визначається по групах студентів 1 та 5 курсів. Оборненість цього зв'язку вказує на те, що на даних етапах підготовки більшість студентів досить чітко уявляють собі смисл власного життя, можливість і здатність керувати ним. У протилежному випадку внутрішньоособистісний конфлікт здатний виконувати свою стимулюючу функцію, чому не перешкоджають механізми захисту позитивного ставлення до себе. Визначені по групі третьокурсників особливості зв'язку ставлення до себе та осмисленості життя відображають несприятливі для подальшого становлення особистісної зрілості студентів тенденції, бо стратегія захисту позитивного ставлення до себе, що послаблює внутрішню напругу, може перешкоджати реалізації стимулюючої функції внутрішнього конфлікту.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у комплексному вивченні ціннісно-сислової регуляції та самосвідомості студентів як детермінантів становлення особистісної зрілості.

Література

1. Кольшко А.М. Психология самоотношения / А.М. Кольшко. - Гродно: ГрГУ, 2004. - 102 с.
2. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности / Д.А. Леонтьев. - М.: Смысл, 1997. - 64 с.
3. Пантеев С.Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. - 110 с.
4. Селезнева Е.В. Самоотношение как акмеологический феномен / Е.В. Селезнева // Мир психологии. - 2008. - №4. - С. 238-249.
5. Столин В.В. Познание себя и отношение к себе в структуре самосознания личности: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологи» / В.В. Столин. - М., 1985. - 37 с.
6. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. - 286 с.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл; пер. с англ. и нем. Д.А. Леонтьева, М.П. Папуша, Е.В. Эйдмана. - М.: Прогресс, 1990. - 368с. - (Библиотека зарубежной психологии).
8. Хазратова Н.В. Психологічні проблеми та особистісні кризи студентського віку // Особистісні кризи студентського віку. Зб. наук. статей. За ред. Т.М. Титаренко. - Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-т у ім. Лесі Українки, 2001. - С. 7-21.
9. Харитонов В.А. Психологічні аспекти корекції смісложиттєвих орієнтацій соціально дезадаптованих підлітків / В.А. Харитонов // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПНУ / За ред. С.Д. Максименка. - Т. XIII, Ч.5. - С. 383-394.
10. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И. Чеснокова. - М.: Наука, 1977. - 144 с.